

Егемен Қазақстан

Абай және Шумер мәдениеті

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» атты заманауи шығармасындағы: «Ұлы тарих кемел келешекке жетелейді» деген сындарлы ойы ата тарихымызға, рухани мәдениетімізге үнілуді меңзейді.

Ендеше, қазақ тілі мен мәдениетінің ғаламдық мәдениетпен байланыстарын ой көзімен барлау, тарихи-мәдени деректерді айқындау, түп-төркінін тексеру – қазіргі ғылымның талабы.

Олжас Сүлейменовтің «Аз и Я» кітабының «Шумер-наме» дейтін бөлімінде б.з.д. шамамен төртінші мыңжылдықта пайда болған шумер тілі мен түркі тілдерінің мәдени байланысы зерделенеді. Бұл орайда ол Алдыңғы Азиядағы өлі тілдердің мән-жайын зерттеген И.М.Дьяконовтың «Көне Алдыңғы Азия тілдері» (Москва, 1969) еңбегінде келтірілген жүзден аса шумер сөзін мысалға алып, пікір өрбітеді. О.Сүлейменов шумер лексикасын түркі тілімен салыстыру мақсатында Тәңір, Адам, Табиғат тақырыбындағы пішіндес, мағыналас, туыстас 60 сөз-ұғымды іріктеп, әрқайсысының жазылу ерекшелігін көрсетеді. Сонда шумер заманында ата, апа, ана, туу, тума, ер, шабан, үй, Білге (аккад тілінде – Гильгамеш), біз, сіз, ағаш, Тәңір (дингир), теңіз және т.с.с. сөз-ұғымдар болған екен. Сонымен қатар «Шумер» терминдік атауының

этимологиясына үңіліп, мұның арғытүрікше, ал Сибирдің (Сібірдің) көнетүрікше айтылған түрі дейді. Бұл неліктен? Ұқсастық сыры неде дегенге жауап іздер болсақ, Топан судың кесапатынан Оңтүстік Сібірге ауады. Б.з.д. 5-ші мыңжылдықта Топанның беті қайтып, шумерлер 4,5 мыңжылдықта Месопотамиядағы Тигр, Евфрат өзендеріне оралады. Сондықтан да жер-жаһанның екі жақ шетінде Шумер өркениетінің із-таңбасы халықтың санасында да, Сібірдің жартасында да қалған.

Негізінен, шумер мен түркі тілдері арасында лексикалық жағынан мағыналас, мәндес сөздер болуымен қатар, таңбаларында да сәйкестіктер бар. «Шумер сызу таңбалары б.д.д. 2900 жылдары көрініс тауып, 2400 жылдары жүйелі жазуға айналды... Ассирия патшасы Ашшурбанипал өзінің кітапханасына шумер тақтайшаларын жинатып, оқып отырған» (Сарай Әнес. Көк түріктері. Алматы, 2014, 120-121-беттер).

Шумердің «Гильгамеш» дастанында б.з.д. он мыңыншы жылдықта болған Топан тасқыны толық сипатталған. Және де «Гильгамеш» баяны Сібірдегі Хакасияның жартас суреттерінен (петроглифтен) көрініс табуы да қызық. Шумерлерде философия, стилистика, грамматика, юриспруденция ғылымдары жоғары деңгейде дамыған. Бұлар 3,5 мың жыл бұрын қыш тақтайшаларға қашалып жазылған және жалпыадамзаттық құндылықтарды қамтиды. Көпшілігі ауыздан ауызға ерте тараған. Көне дәуірдің даналық мәйектерін 1934 жылы Эдуард Чиер Филадельфиядағы Пенсильвания университеті музейінің коллекциясынан тауып, біраз фрагменттерін жариялаған. Сонан соң «Тарих Шумерден басталады» дейтін зерттеу еңбегін жазған Сэмюэл Н.Крамер Ыстанбұлдың Көне Шығыс музейінен сексен шақты кестелері мен үзінділерін ғылыми айналымға қосқан. Әсіресе адамзат өркениеті тарихында ең ежелгі жазу-сызуларды қопара тексерген профессор Эдмунд Гордон (1921 жылы туған) Шумер мақал-мәтелдерінің (1968, 634-бет) толық нұсқасын жариялаған. Осы ретте Шумер мақал-мәтелдерімен мағыналас, үйлес қазақ ғибраттарын атап өтейік: «Кісі киімі кіршен», «Бір құмалақ бір қарын майды бүлдіреді», «Кедей бұзауын байлап қойып мақтайды», «Ұста пышаққа жарымас», «Аш құлақтан тиыш құлақ», «Танымаған жерге тон сыйлы», «Әйел – ердің бағы, ұл – ердің қорғаны», «Етікші бізге жарымас» және т.с.с.

Шумертанушы Сэмюэл Н.Крамер «Білім қайғы тудырады» дейтін «білім» мен «қайғы» ұғымдарын байланыстыратын мақалын келтіреді. Сонда Абайдың:

Қайғы шығар ілімнен, Ыза шығар білімнен, – дегеніндегі «қайғы» сөзі тура мағынасында айтылмаған. Әрі қарай ойшыл хакім осы бір сөзге қатысты пікірін былайша тереңдетіп сабақтайды: «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман»; «Әрбір уайым-қайғы ойлағыш кісі не дүние шаруасына, не ақырет шаруасына өзгеден жинақырақ болса керек. Әрбір жинақылықтың түбі кеніш болса керек; «Бес нәрсеге асық бол, Адам болам десеніз, Тілеуің, өмірің алдында, Оған қайғы жесеңіз»; «Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын, Түбін ойлап, уайым жеп айтқанмын». Хакім ақын қолданған метафораның ішкі мағынасы мейлінше қабат-қабат. Расында «Бір сөзің мың жыл жүрсе дәмі кетпес» деп, «сөзі алтын хакім» тұлғасын Мағжан Жұмабаев қалай айтқан!

Халықтың ойы, тілі – тарихтың, мәдениеттің, заманның тілі. Өркениет тарихында Абай құбылысы – философиясымен, ғылыми-шығармашылық дүниетанымымен, гуманистік көзқарасымен, стилистикалық мәнерлілігімен, көркемдік шеберлігімен, ішкі эстетикалық мазмұнымен өзгешеленетін әрі мыңжылдықтардың сырын, құдіретін, сипатын мәлімдейтін алтын дәптер іспетті. Шумер мәдениетімен де нәрленген алтын тамырлы Абай даналығы осындай ойларға жетелейді.

Серік Негимов